

در شماره های ۴۵ و ۴۶ رشد آموزش زبان و ادب فارسی ضمن معرفی دو الگوی «عمومی تدریس» و «طرح درس روزانه» به نحوه ی طبقه بندی اهداف در حیطه های عاطفی و شناختی و چگونگی تقویت مهارت های زبانی و ادبی پرداختیم. الگوهای یاد شده به خوبی نشان دادند که چه چیزی و به چه مقدار باید آموزش داده شود؛ مثلاً وقتی دانش آموز ویژگی های شعر غنایی را در یک غزل حافظ بیان می کند، آموخته های او در سطح کاربرد و تجزیه و تحلیل قرار دارد.

در این شماره می خواهیم طراحی آموزشی درس زبان و ادبیات فارسی را از زاویه ای دیگر بررسی کنیم. در الگوهای قبلی، یادگیری بر مبنای اصول و معیارهای روان شناسان رفتارگرا بنیان گذاشته شده بود. در آن الگوها، هدف اصلی این بود که انتظارات آموزشی را طوری طبقه بندی کنیم که دانش آموز بر همان مبنای پاسخ گوی درس باشد اما الگوی گانیه بیش از همه درباره ی چگونگی آموزش و یادگیری اهداف توضیح

کاربرد الگوی گانیه در آموزش زبان و ادبیات فارسی

حسین قاسم پور مقدم

می دهد.

بهر است بحث خود را با چند مثال شروع کنیم. شما برای پرسش های زیر چه پاسخی دارید؟

۱- دانش آموز نوشتن یک متن علمی یا ادبی را چگونه یاد می گیرد؟

۲- برای یادگیری و فهم قاعده ی جمله های چند جزئی چه شرایطی لازم است؟

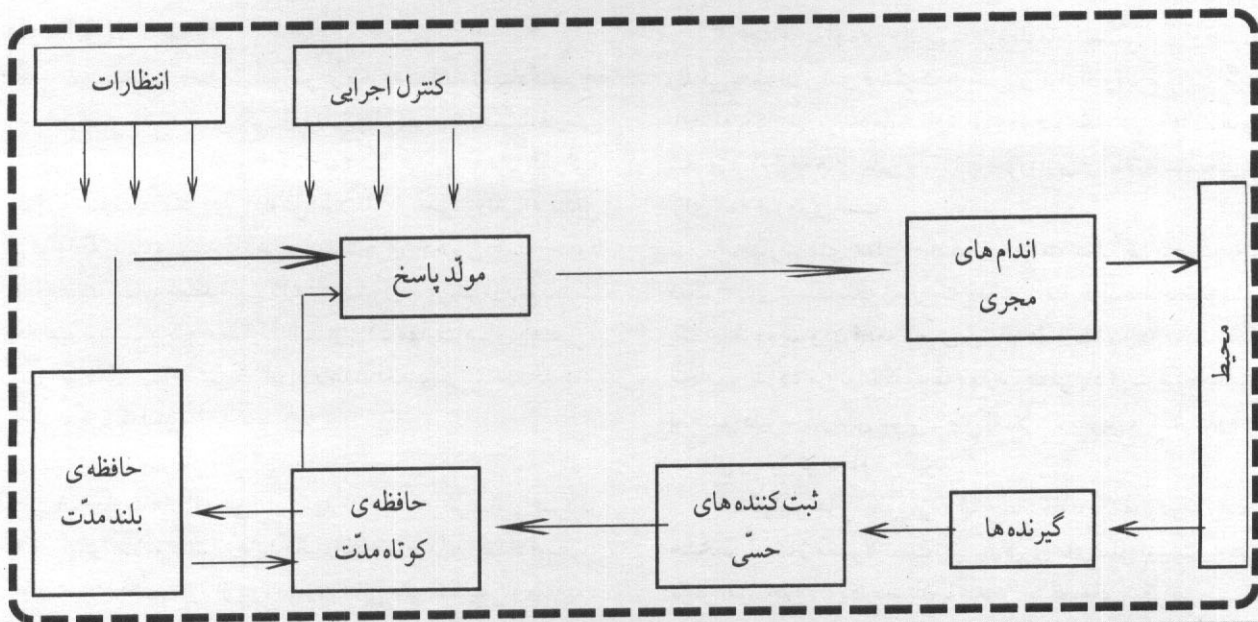
۳- دانش آموز اطلاعات و حقایق مانند ویژگی های شعر مقاومت را چگونه یاد می گیرد؟

۴- دانش آموز برای حل مسائل مختلف طرح شده در کتاب زبان و ادبیات فارسی، چگونه راه حل پیدا می کند؟

۵- برای یادگیری ارزش های اجتماعی مانند احترام به والدین، وطن دوستی، استفاده ی مناسب از مهارت های زبانی و ... چه شرایطی لازم است؟

در این مقاله ضمن بررسی پاسخ پرسش های بالا، الگوی گانیه و همکارانش را بررسی می کنیم و کاربرد آن را در آموزش درس زبان و ادبیات فارسی نشان می دهیم. هر یک از این پرسش ها به عملکردهایی منجر می شوند که می تواند از اهداف مهم این درس باشد. با کمی دقت درمی یابیم که هیچ کدام از این عملکردها از نظر نحوه ی یادگیری شبیه به هم نیستند. به نظر شما «تفاوت در چگونگی یادگیری» یعنی چه؟ یادگیری تنها نشان دادن پاسخ یا عکس العمل در برابر محرک های بیرونی نیست بلکه بر اساس یافته های جدید روان شناسی شناختی، یادگیری حاصل فعل و انفعالات و پردازشی است که بر روی اطلاعات وارد شده به ذهن صورت می گیرد؛ بنابراین، لازم است برای آموزش بیش از تدریس اهمیت قائل شویم؛ زیرا در آموزش، کلیه ی عوامل و شرایط درونی و بیرونی که بر یادگیری دانش آموز تأثیر می گذارد، توصیف می شوند؛ در حالی که در تدریس تنها شرایط و عواملی توصیف می شوند که معلم آن ها را پیش بینی می کند و به کار می برد.

سری به کلاس زبان و ادبیات فارسی می زنیم: معلم از دانش آموزان می خواهد شعر «صدای پای آب» اثر سهراب سپهری را حفظ کنند، پاسخ خودآزمایی ها را بنویسند، برخی از واژه ها اصطلاحات کتاب ادبیات را به خاطر بسپارند، ارتباط موجود بین ادبیات برون مرزی و ادبیات جهان را دریابند، درباره ی یادگیری مفید درس فکر کنند، متون نظم و نثر مختلف را بررسی و ارزش های حاکم بر آن ها را انتخاب کنند و ... معلم این انتظارات آموزشی را طریقی می کند اما معمولاً درباره ی روش انجام این کارها توضیح نمی دهد. موضوع اصلی الگوی گانیه این است که نحوه یادگیری را با توجه به شرایط درونی و بیرونی تشریح کند این الگو قبل از هر چیز مدل پردازش اطلاعات را در ذهن به ترتیب زیر ترسیم می کند:

مدل پردازش اطلاعات در ذهن

می سازد و عملکردی را تولید می کند که وقوع آن در محیط قابل مشاهده است. در همه ی این مراحل، اطلاعات پردازش می شود و یادگیری صورت می گیرد. با توجه به مدل پردازش اطلاعات در ذهن، فرایندهای ادراک انتخابی، رمزگذاری معنایی، بازیابی، تولید پاسخ و عملکرد را شرایط درونی می نامند. در مقابل شرایط درونی، به مجموعه ای از عوامل، وقایع و رویدادهایی که در ایجاد فرایندهای درونی تأثیر می گذارند، شرایط بیرونی گفته می شود؛ بنابراین، بسته به نوع اطلاعات ورودی به ذهن، فعل و انفعالات و پردازش ذهن متفاوت است؛ به عنوان نمونه، برای نوشتن نامه ی دوستانه که یک مهارت عملی است، فرد باید مراحل را پشت سر هم در ذهن خود بازیابی و حاضر کند؛ در حالی که در یادگیری قاعده ی تشخیص متمم اجباری و متمم اختیاری که یک مهارت ذهنی است، فرد باید به سازمان دهی مفاهیم پیش آموخته مانند جمله، جمله ی متمم خواه، قید و متمم قیدی پردازد.

اصول طراحی آموزشی گانیه

- اصول طراحی گانیه را در سه بخش می توان بررسی و تبیین کرد. این سه بخش عبارت اند از:
- ۱- اجزای تشکیل دهنده ی آموزش؛ ۲- ترتیب و توالی اجزای آموزش؛ ۳- روش های ارائه و ارزش یابی.

مدل پردازش اطلاعات در ذهن

ابتدا محرک گیرنده های حسی را فعال می کند؛ سپس، اثر محرک به عنوان اطلاعات به دستگاه عصبی مرکزی انتقال می یابد. اطلاعات در یکی از ثبت کننده های حسی ثبت می شود و پس از آن به الگوهای قابل شناسایی تبدیل می گردد و به حافظه ی کوتاه مدت وارد می شود. در این جا تغییراتی ایجاد می شود که به آن ها ادراک انتخابی می گویند؛ مثلاً علایم دیداری چاپ شده بر روی یک صفحه هنگامی که در حافظه ی کوتاه مدت ذخیره می گردند، به یک مصراع یا یک جمله یا یک قطعه ی ادبی تبدیل می شوند. اطلاعاتی که قرار است به خاطر سپرده شوند، طی فرایندی به نام رمزگذاری معنایی به شکلی تبدیل می گردند تا به حافظه ی بلند مدت وارد شوند. اطلاعات موجود در حافظه ی بلند مدت هنگامی که رمزخوانی می شوند، معنی دار هستند. مقدار زیادی از این اطلاعات به شکل قضایا ذخیره می گردند؛ مانند «هر جمله دارای نهاد و گزاره است». با فرایند بازیابی، اطلاعات به حافظه ی کوتاه مدت بازگردانده

می شوند. چنین به نظر می رسد که این گونه مواد بازیابی شده می توانند بایک دیگر ترکیب شوند و انواع جدیدی از یادگیری را به وجود آورند. اطلاعات بازیابی شده از حافظه ی کوتاه مدت به مولد پاسخ منتقل می شوند و به عمل تبدیل می گردند. پیام اندام های مجری را فعال

اجزای آموزش کدام اند؟

اجزای تشکیل دهنده ی آموزش از پنج دسته قابلیت یادگیری خارج نیست. اگر آموزش یکی از دروس زبان فارسی یا ادبیات فارسی را تجزیه و تحلیل کنیم، پنج قابلیت به دست می آید. همان طور که دیدیم، تفاوت در نحوه ی پردازش اطلاعات و نحوه ی تغییر و تبدیل در نوع اطلاعات ورودی به ذهن، قابلیت های یادگیری را به وجود آورده است. گانیه معتقد است کلیه ی یادگیری های بشر در پنج قابلیت خلاصه می شود که عبارت اند از: ۱- مهارت های ذهنی، ۲- راهبردهای شناختی، ۳- اطلاعات لغوی، ۴- مهارت های عملی، ۵- گرایش ها.

۱- مهارت های ذهنی: این مهارت ها شامل توانایی فرد در به کارگیری علایم و نشانه هایی مانند الفبا، واج ها و اعداد است. مهارت های ذهنی خود از پاره مهارت هایی مثل تشخیص، مفاهیم، قواعد و قوانین برتر تشکیل می شود. تشخیص ساده ترین و اساسی ترین مهارت ذهنی است؛ مثلاً فرق گذاشتن بین غزل و مثنوی از نظر ویژگی های ظاهری یک تشخیص است. مفهوم تصویری ذهنی است که طبقه یا گروهی از اشیا یا پدیده ها را با خصوصیات ویژه معرفی می کند؛ مانند: اسم در مقایسه با فعل. مجموعه ی چند مفهوم، قاعده ای را به وجود می آورد؛ مثلاً مفاهیم «اسم»، «تکواژ» و «وند» قاعده ی اسم مشتق را می سازند؛ یعنی «اسمی که از یک تکواژ به اضافه ی وند تشکیل شده باشد، اسم مشتق است.» پس قاعده همان رابطه ی بین دو یا چند مفهوم است.

۲- راهبردهای شناختی: مهارت هایی هستند که دانش آموز با استفاده از آن ها به تنظیم فرایندهای درونی ذهن خود مانند توجه، یادگیری، یادآوری و تفکر می پردازد. راهبردهای شناختی به حیطة ی خاصی از دانستی ها منحصر نیست؛ مثلاً اگر هنگام خواندن شعر

حافظ احساس می کنیم که مطلب را به خوبی درنمی یابیم، در حقیقت ذهن ما در حال انجام فعالیتی است که می توان آن را نمونه ای از راهبردهای شناختی دانست. در واقع، ذهن در حالت راهبردهای شناختی برفعالیت درک مطلب نظارت دارد.

۳- اطلاعات لغوی: آن دسته از معلومات است که در طول زندگی به میزان زیادی فرا گرفته می شود و افراد آن را به صورت لغت یا جمله به کار می برند؛ مانند نام شعرا، موضوعات ادبی، قالب های شعری، نام آرایه های بیانی و ... بر خورداری از اطلاعات لغوی برای همه ضروری است.

۴- مهارت های عملی: یادگیری مهارت عملی صرفاً انجام یک فعالیت یدی نیست بلکه زمانی که فعالیت (مثل قرائت شعر، نوشتن یک خاطره، سرودن قطعه شعری زیبا) به طور منظم و در موعد مقرر انجام می شود، می توان گفت که مهارت عملی یاد گرفته شده است. به همین دلیل، کارهای عملی - مثل املا - با تمرین و گذشت زمان ساده تر و دقیق تر انجام می گیرند.

۵- گرایش ها: منظور از گرایش، انتخاب یک فرد در شرایط مشخص است و معمولاً تحت تأثیر یادگیری های قبلی اوست. وقتی دانش آموز خواندن یک داستان یا شعر را بر کارهای دیگر ترجیح می دهد، این کار بر مبنای یادگیری های قبلی انجام می گیرد. به این حالت درونی و عملکرد حاصل از آن گرایش می گویند. رفتار افراد به شدت از گرایش های آنان متأثر است.

در الگوی گانیه انواع قابلیت های یادگیری پنج گانه، اساسی ترین اجزای آموزش را تشکیل می دهند. معلم در آغاز طراحی آموزشی خود باید بداند قصد آموزش کدام قابلیت را دارد. آیا می خواهد دانش آموز فقط به بیان اطلاعات پردازد یا این که قاعده ی طبقه بندی انواع اسم از نظر ساختمان را (ساده، مشتق و مرکب) بداند یا این که این قاعده را در حل مسائل و تمرین های مختلف کتاب زبان فارسی به کار برد؟ به یقین، عملکرد دانش آموز در هر یک از این حوزه ها متفاوت است. در اوکی بر محفوظات او افزوده می شود و در دومی قادر می شود در حل مسائل و تمرین های مختلف عکس العمل مناسب نشان دهد.

عملکردها	قابلیت ها
کاربرد مفاهیم و قواعد کتاب زبان فارسی مثل تشخیص انواع قید در متون تعیین شده	مهارت ذهنی
ابداع راه حل های ابتکاری مانند دقت کافی به توضیحات معلم به عنوان شیوه ی کنترل یادگیری خود در درس انواع ادبی	راهبردهای شناختی
بیان آموخته های درس ادبیات فارسی مانند ویژگی شعر رستم و سهراب	اطلاعات لغوی
سرودن شعر - نوشتن قطعه ی ادبی - نوشتن یک توصیف ساده	مهارت عملی
انتخاب آگاهانه ی مثنوی معنوی برای خواندن از بین قطعات منظوم	گرایش ها

اجزای آموزش بر اساس الگوی گانیه

نوع یادگیری	شرایط درونی	شرایط بیرونی
مهارت ذهنی	یادگیری قواعد و مفاهیم دستور	ارائه‌ی منظم مفاهیم و قواعد جمله، اجزای جمله، جملات چند جزئی، فعل‌های گذرا و ناگذرا و ...
راهبرد شناختی	یادآوری مفاهیم و قواعد یا کنترل آگاهانه‌ی یادگیری	ارائه‌ی منظم خودآزمایی‌ها و تمرین‌های تازه بدون ارائه‌ی راه حل در طول یک نیم سال یا سال تحصیلی. دانش آموز چگونگی توجه به درس معلم را توضیح دهد.
اطلاعات لغوی	یادآوری اطلاعات معنی دار و مرتبط با آموخته‌های قبلی	ارائه‌ی اطلاعات جدید در زمینه‌ی درس جدید؛ مانند معرفی - شعر قیصرامین پور و ایجاد ارتباط بین این شعر به عنوان اطلاعات جدید و اطلاعات قبلی دانش آموز (سال سوم راهنمایی).
مهارت عملی	یادآوری اجزای تشکیل دهنده‌ی مهارت نامه نویسی	تذکر اصول و معیارهای حاکم بر مهارت نامه نویسی به طور کامل
گرایش	یادآوری اطلاعات و مهارت‌های ذهنی مربوط به احترام والدین	ایجاد حس احترام به والدین یا تذکر آن در یک قطعه‌ی نثر از قابوس نامه یا شعری از سعدی

توالی و ترتیب آموزش در الگوی گانیه

برای تحقق شرایط درونی و شش فعالیت دیگر برای تحقق شرایط بیرونی انجام می‌گیرند. رویدادهای آموزشی در واقع روش‌هایی است که معلم آن‌ها را براساس الگوی گانیه و پس از تعیین محتوا و ترتیب و توالی آن به کار می‌گیرد.

این رویدادها عبارت‌اند از:

- ۱- جلب توجه دانش آموز، ۲- مطلع ساختن دانش آموز از اهداف آموزشی، ۳- یادآوری محتوای پیش‌آموخته به منظور بازیابی یا فراخوانی اطلاعات قبلی از حافظه‌ی بلندمدت، ۴- ارائه‌ی روشن مطالب تازه برای اطمینان از ادراک انتخابی، ۵- راهنمایی یادگیری به وسیله‌ی رمزگذاری معنایی مناسب، ۶- آزمون عملکردی یا فراخواندن عملکرد شامل تولید پاسخ (از دانش آموز آن چه را که آموخته یا انتظار داریم در عمل نشان دهد، می‌خواهیم). ۷- ارائه‌ی بازخورد نسبت به عملکرد دانش آموز، ۸- ارزیابی عملکرد (تفاوت این مرحله با مرحله‌ی ششم در این است که در مرحله‌ی ششم، آزمون به منظور تشخیص عیب‌های یادگیری و رفع آن‌ها انجام می‌گیرد؛ درحالی که در مرحله‌ی هشتم عملکرد نهایی دانش آموز ارزیابی می‌شود و میزان موفقیت او در کسب هر یک از قابلیت‌های یادگیری تعیین می‌شود). ۹- ترتیب دادن تمرین‌های متنوع برای کمک به تسهیل یادآوری و انتقال یادگیری.

ترتیب و توالی آموزش به چه شکل است؟

در این مرحله، معلم با توجه به نوع قابلیت‌ها به تنظیم مراحل آموزش می‌پردازد؛ مثلاً اگر قابلیت مورد نظر او تشخیص انواع قید (مهارت ذهنی) است، باید بداند که دانش آموز هم به دانستن مفهوم «قید» نیاز دارد. هم چنین لازم است او با تمرین‌ها و مسائل تازه‌ای روبه‌رو شود تا بتواند انواع قید را به خوبی و به درستی تشخیص دهد. در واقع شرایط درونی و بیرونی در ارائه‌ی مواد آموزشی نظامی را پیشنهاد می‌کند. اگر هر یک از این شرایط مهیا نباشد، یادگیری به درستی صورت نمی‌گیرد. (جدول بالا)

□ روش‌های ارائه‌ی درس و ارزش‌یابی کدام‌اند؟

برای این که معلم از وجود تمام شرایط درونی و بیرونی اطمینان یابد، باید فعالیت‌هایی به نام رویدادهای آموزشی را از قبل پیش‌بینی و طراحی کند. رویدادهای آموزشی فعالیت‌هایی است که در محیط خارج انجام می‌شود تا با تحقق یافتن شرایط درونی و بیرونی، انجام یادگیری را تسهیل کند. از آن‌جا که شرط ابتدایی برای انجام یافتن یادگیری وجود شرایط درونی است، رویدادهای آموزشی ابتدا به تحقق این شرایط می‌پردازند و سپس شرایط خارجی را آماده می‌کنند. رویدادهای آموزشی شامل نه فعالیت است که سه فعالیت اول

نوع قابلیت				رویداد آموزشی			
گرایش‌ها	مهارت‌عملی	اطلاعات‌انوری	راهبر و شناختی	مهارت ذهنی	۱- جلب توجه دانش‌آموز		
ارائه‌ی نمونه‌هایی از انتخاب‌ها مثل حسن وطن، دوستی، مطالعه، قدردانی از بزرگان	توضیح مهارت نامه‌نگاری که باید در عمل نشان داده شود.	مشخص کردن سوالاتی که دانش‌آموز باید پاسخ دهد.	تشریح چگونگی حل خودآزمایی و تمرین‌های کتاب	توضیح عملکرد تشخیص یا شناختن قاعده یا مفاهیم همراه با ارائه‌ی نمونه	۲- مطلع ساختن دانش‌آموز از اهداف آموزشی		
یادآوری اطلاعات مربوط به ارزش‌های موردنظر	یادآوری اجزا و بخش‌های تشکیل دهنده‌ی نامه‌نگاری	یادآوری زمینه‌های سازمان‌یافته‌ی قبلی (اسم- ارکان جمله- قید)	یادآوری شیوه‌های انجام مسائل و تمرینات (قید)	یادآوری و فراخوانی مفاهیم و قواعد پیش‌آموخته (قید)	۳- یادآوری محتوای قبلی یا فراخوانی یادگیری‌های گذشته		
معرفی فردی که ارزش‌های موردنظر را انتخاب می‌کند.	ارائه‌ی مسخره‌های لازم برای نامه‌نگاری و ارائه‌ی ابزارهای لازم؛ مثل قلم و کاغذ	ارائه‌ی اطلاعات کاملاً مرتبط به هم (تفاوت مقیم اجباری و اختیاری)	ارائه‌ی تمرینات و مسائل تازه از درس قید	ارائه‌ی نمونه‌هایی از مفهوم قید، انواع قید و قاعده‌ی تشخیص قید در جمله	۴- ارائه‌ی مطالب تازه		
تشریح انفرادی تک‌الگوری ارزشی موردنظر را انتخاب کرده‌اند.	ارائه‌ی فرصت برای نوشتن نامه	ارائه‌ی وژه‌هایی که اطلاعات مربوط به درس قید را معنی‌داری بسازد؛ مثل: انواع قید.	راهنمایی دانش‌آموز برای حل تمرینات غیر درسی و کاملاً تازه	راهبهای شفاهی برای درک و فهم مفاهیم درس و ثبت صحیح اطلاعات در ذهن	۵- راهنمایی یادگیری		
از دانش‌آموز درباره‌ی نوع انتخاب و علت آن می‌پرسیم.	از دانش‌آموز می‌خواهیم در فرصتی مناسب نامه‌ای بنویسند.	از دانش‌آموز می‌خواهیم اطلاعات کسب‌شده درباره‌ی قید را با جملات خود بیان کنند.	از دانش‌آموز می‌خواهیم تمرین‌های تازه را حل کنند.	از دانش‌آموز می‌خواهیم مفاهیم و قواعد مربوط به درس قید را در شرایط جدید به کار برد.	۶- آزمون عملکرد		
فرد موردنظر را به علت انتخاب موردنظر تشریح می‌کنیم.	میزان درستی انجام مهارت نامه‌نگاری را تأیید می‌کنیم.	پاسخ‌های شفاهی دانش‌آموز را درباره‌ی درس قید تأیید می‌کنیم.	به دلیل این که دانش‌آموز تازه به دست آمده، او را تمرینات جدید را حل کند، او را تشریح می‌کنیم.	به کارگیری صحیح مفاهیم و قواعد درس قید را در شرایط جدید تأیید می‌کنیم.	۷- ارائه‌ی بازخورد		
دانش‌آموز در شرایط واقعی و بزرگان و والدین احترام می‌گذارد.	دانش‌آموز تمام اصمصال‌مربوط به نامه‌نگاری را انجام می‌دهد.	دانش‌آموز اطلاعات مربوط به درس قید را در جملات بیان می‌کند.	دانش‌آموز راه حل تازه‌ای برای حل تمرینات و مسائل ارائه می‌دهد.	دانش‌آموز کاربرد درس قید و مفاهیم موجود در آن را نشان می‌دهد.	۸- ارزیابی عملکرد		
طرح موقعیت‌های متنوع به منظور انتخاب آگاهانه‌ی ارزش‌های موردنظر	ادامه‌ی تمرین نامه‌نگاری توسط دانش‌آموز	طرح ابیات جدید برای توضیح درباره‌ی آن‌ها به نحوی که با موخسته‌های دانش‌آموز مرتبط باشند.	طرح تمرینات و مسائل تازه جهت پاسخ دادن به آن‌ها	طرح تمرین‌های مرور مجدد به همراه انواع مثال‌ها و نمونه‌ها	۹- ترتیب دادن تمرین‌های متنوع برای تسهیل و انتقال یادگیری		